

Redactie:

Dr. H. M. DEKHUIJZEN (secretaris, p/a CABO, Postbus 14, 6700 AA Wageningen)

G. J. OREEL, Prof. Dr. K. H. VOOUS en Dr. W. J. WOLFF

HET VOORKOMEN VAN DE BRUINE KIEKENDIEF *CIRCUS AERUGINOSUS* IN HET HOLLANDSCH DIEP-HARINGVLIETGEBIED

The occurrence of the Marsh Harrier *Circus Aeruginosus* in the
Hollandsch Diep-Haringvliet Area

G. L. OUWENEEL

INLEIDING

De sinds 1972 opvallende toename van het aantal gedurende het zomerhalfjaar waargenomen Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* langs de oevers van het Hollandsch Diep-Haringvliet in de provincie Zuid-Holland (Ouweneel 1977) bracht de auteur er toe een onderzoek in te stellen naar het aantal broedparen in dit gebied. Dit onderzoek vond plaats in 1977. Onderstaand verslag gaat in op enkele resultaten van het onderzoek. Voor het verstrekken van gegevens is dank verschuldigd aan A. Blokland, B. Boekhout, G. Huijzers, J. de Jongh, A. Kersten, S. Kuiper, J. Kuypers, M. Lok, A. van Nieuwaal, T. van de Pligt en L. Preesman.

a. Het gebied

Het onderzoek was toegespitst op de oevers van het Hollandsch Diep ten westen van de bruggen bij Moerdijk, alsmede de oevers van het Haringvliet. Het gebied werd reeds eerder beschreven (Ouweneel 1973). Rond het Hollandsch Diep vinden wij geen grote rietarealen, wel rond het Haringvliet. Daar liggen langs de noordoever, rond de monding van het Spui de Korendijkse Slikken (325 hectare) en de Beninger Slikken (275 hectare). Op Tiengemetten bevinden zich de Blanke Slikken (300 hectare). Langs de zuidoever van het Haringvliet ligt nabij de voormalige monding het gebied van de Scheelhoek (100 hectare). Elders hebben de rietvelden een rivierbegeleidend karakter, in breedte variërend van enkele meters tot enkele tientallen meters. Na 1971 deed de sluiting van het Haringvliet het rietland snel veranderen; de uitgroei van „zoet-milieu” planten verdrong het riet zodat de arealen thans in hoge mate zijn verruigd. Dit proces schrijdt nog steeds voort.

b. Waarnemingen tot 1970

Over de situatie van vóór 1955 kwam uitsluitend mondelinge informatie beschik-

baar. Blokland, vanaf de dertiger jaren opzichter op de Scheelhoek, deelde mede dat de soort in dit natuurmonument gedurende zijn gehele ambtsperiode als broedvogel nooit heeft ontbroken. Hetzelfde valt te beluisteren bij Kersten ten aanzien van de Korendijkse Slikken en Hage voor wat Tiengemetten betreft. Wat aantallen aangaat, komen de ondervraagden alleen tot vergelijkingen met de huidige situatie. Blokland schat het broedbestand van 1977 zelfs boven de bezetting op de Scheelhoek in de jaren dertig, en Kersten acht het huidige bestand van de Korendijkse Slikken ongeveer gelijk aan dat van dertig jaar terug. De Jong weet zeker dat de Bruine Kiekendief tot voor enkele jaren nooit broedvogel was op de Westerse Laagjes. Eensluitende informatie geeft van de Pligt over de Eschplaat. Na 1955 loopt de broedbezetting gestaag terug. Met uitzondering van een verstoord broedgeval op de Hoogezandse Gorzen in 1966 ontbreekt de soort tussen 1955 en 1970 rond het Hollandsch Diep als broedvogel. Rond het Haringvliet komt de Bruine Kiekendief in die periode nog alleen tot broeden op Tiengemetten, rond de Spuimond en op de Scheelhoek. In die jaren lag het broedbestand tussen de 5 en 7 paar.

Na 1963 verdween de Bruine Kiekendief als wintervogel. Tussen 1956 en 1963 was de soort met een excursiegemiddelde van ruim 1 nog een gewone verschijning in de maanden december tot en met februari. De 83 excursies rond het Hollandsch Diep-Haringvliet, gehouden in de maanden december tot en met februari, vanaf winter 1963/64 tot en met 1969/70 leverden slechts in totaal 8 Bruine Kiekendieven op.

	Hollandsch Diep Hollandsch Diëp						Haringvliet Haringvliet					Totaal Total
	HzG	EsPl	OWL	TgM	KdS	BS	Qg	Vpl	Mpl	Sh	elders	
1970	0-1	-	-	1	1	0-1	-	-	-	1-2	-	3-6
1971	0-1	-	-	1-2	1	1	-	-	-	1	-	4-6
1972	1	-	-	1-2	1	1	-	-	0-1	2	-	6-8
1973	1-2	-	-	2	1	1	-	-	-	2	-	7-8
1974	1	-	-	2	2	1-2	-	-	-	2	-	8-9
1975	1	1-2	-	3	2	1	-	1	0-1	4	-	13-15
1976	1-2	1	2	3-4	2	1	-	1	1	5	1-2	18-21
1977	2	1	2	5	3	1	0-1	1	1	5	2-3	23-25

HzG	=	Hoogezandse Gorzen	BS	=	Beninger Slikken
EsPl	=	Eschplaat	Qg	=	Quackgors
OWL	=	Oosterse/Westerse Laagjes	Vpl	=	Ventjagersplaat
Tgm	=	Tiengemetten	Mpl	=	Meneerse Plaat
KdS	=	Korendijkse Slikken	Sh	=	Scheelhoek

TABEL 1

Aantal broedparen van de Bruine Kiekendief in het Hollandsch Diep-Haringvlietgebied vanaf 1970 tot en met 1977, en hun verspreiding.

TABLE 1

Number of breeding-pairs of the Marsh Harrier in the Hollandsch Diep-Haringvliet area from 1970 up to and including 1977 and their distribution.

c. Ontwikkeling na 1970

Tabel I geeft een overzicht van de ontwikkeling in het broedbestand na 1970. Vanaf 1975 koloniseert de Bruine Kiekendief verscheidene tot dusver niet bezette terreinen terwijl de stand op de reeds bestaande broedplaatsen dichter wordt. Ook het beeld in de drie wintermaanden wijzigt zich vanaf winter 1975/76. Tussen winter 1970/71 en 1974/75 zag ik in het Hollandsch Diep-Haringvliet slechts 5 Bruine Kiekendieven, in 1975/76 ook 5 en in 1976/77 19. In deze winter bleven er exemplaren over op de Scheelhoek en op de Korendijkse Slikken/Tien-gemetten.

METHODE

Zomer 1977 volgde de groep medewerkers de gang van zaken bij de in het studiegebied broedende Bruine Kiekendieven zo nauwkeurig mogelijk. De legsels werden gelocaliseerd en daar waar mogelijk volgde vaststelling van het aantal uitgevlogen jongen per broedgeval. Bezoek aan nesten is vrijwel overal vermeden. In een aantal gevallen kwam informatie voorhanden omtrent de straal van het jachtgebied en prooi. Geen onderzoek vond plaats langs de zuidoever van het Hollandsch Diep, de strook Moerdijk-Willemstad. In 1978 broedden hier tenminste 2 paar.

RESULTAAT

a. Aantalen verspreiding in 1977

In de zomer van 1977 broedden 23-25 paar Bruine Kiekendieven langs het Hollandsch Diep-Haringvliet. Tabel I geeft de verspreiding over de verschillende terreinen waarbij moet worden vermeld dat in voornoemd aantal is begrepen één broedpaar van de Kwade Hoek, het kweldergebied gelegen buiten de Haringvlietdam. Meer dan de helft van de broedparen bewoonde de grote riet/ruigtearealen van de Korendijkse Slikken, Blanke Slikken en de Scheelhoek. Tal van kleinere arealen waren ook bezet. Dit zijn biotopen van enkele hectaren, gelegen tussen grienden (Eschplaat), of deeluitmakend van een groter buitendijks terreinverband (Hoogezandse Gorzen, Meneerseplaat) maar ook de smalle rivierbegeleidende vegetatiestroken (Ventjagersplaat, Oosterse- en Westerse Laagjes). Nog kleinschaliger terreinen blijken niet ongeschikt te worden bevonden. In 1976 en 1977 kwamen in het westelijk Haringvlietgebied Bruine Kiekendieven tot broeden — en boekten succes — in rietarealen van minder dan een hectare grootte, niet ver gelegen van frequent bereden wegen en/of woonconcentratie.

b. Broeddichtheid

Het rietareaal van de Scheelhoek omvat een kleine 100 hectare. Hier broedden in 1977 5 paar Bruine Kiekendieven en 1 paar Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* zodat een dichtheid van 1 paar kiekendieven op 17 hectare wordt verkregen. Aan de rand van de Scheelhoek kwam nog een zesde paar Bruine Kieken-

dieven tot broeden. Nergens elders in het studiegebied werd een dergelijke broedichtheid bereikt. Tiengemeten herbergde 1 paar per circa 60 hectare buitendijks gebied. Ten aanzien van de nestplaatskeuze was er een voorkeur voor de terreindelen waar rietopslag standhoudt tegen de ruigteontwikkeling. Het feit dat in de meeste broedbiotopen geenszins sprake was van een regelmatige verspreiding van de broedparen, kan met deze voorkeur verband houden. Van de 3 paar broedende Bruine Kiekendieven op de Korëndijkse Slikken, hadden 2 paar hun nest op een onderlinge afstand van circa 75 meter op de laag gelegen, dus nog met riet begroeide buitenstrook. In de gemiddeld circa 20 meter brede, kilometers lange riet/ruigtestrook langs het Vuile Gat (Westerse Laagjes) vestigden zich 2 paar op een onderlinge afstand van circa 20 meter. Op 19 mei bevatten de nesten 5 respectievelijk 2 eieren; kort daarop werd het laatste nest verlaten. Eenzelfde situatie deed zich voor op de Hoogezandse Gorzen, zij het dat de onderlinge nestafstand daar circa 50 meter beliep.

c. Broedresultaat

In 1977 kon van 19 nesten het aantal uitgevlogen jongen per nest worden bepaald; in 1976 van 8 nesten. Op 25 juni 1977 zag ik de eerste vliegvlugge jonge vogels. Dit waren 2 jongen van het legsel op de Ventjagersplaat. Het nest bevatte op die datum nog 3 pulli waarvan 2 op uitvliegen. Het desbetreffende broedpaar was, voor zover bekend, het enige in beide jaren dat 5 jongen tot uitvliegen bracht. Rekening houdend dat de broedduur en de jongenverzorging 68-75 dagen in beslag genomen hebben (Glutz von Blotzheim e.a. 1971), dan zou hier omstreeks half-april het eerste ei zijn gelegd. Van de Scheelhoek kon het aantal uitgevlogen jongen per nest niet exact worden bepaald. Kuiper berekende dat van de 5 nesten tezamen circa 13 jongen uitvlogen. Eén van de 5 paren bracht in ieder geval 3, waarschijnlijk 4 jongen groot. Van de 5 paar op Tiengemeten boekte 1 paar geen resultaat; de overige 4 brachten respectievelijk 1, 2, 3 en 4 jongen groot. In 1976 vlogen van 8 nesten in totaal 24 jongen uit, een

Uitgevlogen jongen	aantal nesten in 1976	aantal nesten in 1977
Birds reared	nests in 1976	nests in 1977
-	-	2
1	-	2
2	2	9
3	4	3
4	2	2
5	-	1
	8	19

TABEL 2

Broedresultaat van een aantal nesten in 1976 en 1977

TABLE 2

Breeding result of a number of nests in 1976 and 1977

resultaat van 3,0 jongen per nest. In 1977 telden 19 nesten tezamen 42 uitgevlogen jongen, een gemiddelde van bijna 2,2 per nest. Tabel 2 geeft een gespecificeerd overzicht van de jongenproductie per nest.

d. Enkele gegevens omtrent jachtterritorium en prooi
Door regelmatig waarnemen bij geselecteerde broedparen, in samenhang met het feit dat verschillende Bruine Kiekendieven in het veld individueel herkenbaar waren, kwam enige informatie beschikbaar over jachtterritoria. De onderlinge grootte van de territoria verschilde aanzienlijk waarbij het ♂ zich verder verwijderde dan het ♀. Het ♂ van het paartje van de Eschplaat observeerde ik tweemaal in het 6 kilometer noordelijker gelegen Oude Land van Strijen. Rond het Haringvliet kruisten de kiekendieven veelvuldig de rivier. Eén van de ♂♂ van de op de Korendijkse Slikken broedende paren joeg vrijwel uitsluitend op Overflakkee; hiervoor stak de vogel het ter plaatse 4 kilometer brede Haringvliet over. Ook staken er regelmatig ♂♂ van de op Tiengemeten broedende paren over naar Overflakkee om te jagen boven het riet van de Bommelse Gorzen, of boven meer landinwaarts gelegen percelen tarwe. In 1977 verschilde het beeld opmerkelijk van dat van 1976 in welk jaar in de maanden juli en augustus nagenoeg geen Bruine Kiekendieven boven de landbouwpolders te zien waren. De vele botulismeslachtoffers bonden de kiekendieven toen aan de oeverstrook. In 1977 was er weinig botulisme en trokken, vooral in de nazomer, de kiekendieven veel op jacht de polders in, met een duidelijke voorkeur voor de tarwegebieden. Door het geringe nestbezoek kon slechts incidenteel determinatie van gevangen prooi plaatsvinden. Bij een nest op de Hoogezandse Gorzen trof ik een eerstejaars Haas *Lepus europaeus* aan. De massale aanwezigheid van Fazanten *Phasianus colchicus* in dit gebied brengt met zich mee dat fazantenpulli een behoorlijk deel van het menu innemen. Kuiper deelde mede dat op de Scheelhoek op myxomatose-konijnen werd geaasd; begin-september 1977 telde hij hier 45 Bruine Kiekendieven, sterk geconcentreerd rond het terreindeel waar de zieltogende Konijnen *Oryctolagus cuniculus* zich ophielden.

e. Verstoringen

Op en rond het Hollandsch Diep-Haringvliet vond na de afsluiting een sterke uitbreiding van de recreatie plaats. 's Zomers zijn de grote riet/ruigtearealen niet begaanbaar zodat hier voor de kiekendieven geen verstoring door de mens valt te duchten. Kwetsbaarder zijn de paren die in de rivierbegeleidende oeverstroken hun onderkomen hebben. Aanleggende pleziervaartuigen en van hieruit rondschuimende honden kunnen dan vooral gedurende de weekeindes langdurige verstoringen opleveren; dit werd vaak ervaren. Een dergelijke aanlegplaats bevond zich dichtbij de broedplaats op de Westerse Laagjes waar eind mei een paar verdween. Of recreatie hierin een rol speelde, of de korte afstand tot het tweede broedpaar is onbekend. Het tweede paar bracht 3 jongen groot. Zover mij bekend, had in 1977 slechts één broedpaar last van veelvuldig menselijk bezoek: op den duur leidde er een breed pad naar het nest. Van de 6 eieren vlogen 2 jongen uit (Lok, pers. med.).

f. Andere kiekendieven

In 1966 broedde er een paar Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* op de Kwade Hoek en in 1968 een paar op de Scheelhoek. Sindsdien broedde deze soort niet meer in het beschreven gebied. Voorjaar 1976 verbleef wekenlang een mannelijk exemplaar op de Beninger Slikken (Lok, pers. med.) waar de Grauwe Kiekendief in ieder geval ook in 1955 broedvogel was. Sinds 1975 broedt er jaarlijks een paartje Blauwe Kiekendieven op de Scheelhoek.

DISCUSSIE

De vraag rijst of de toename van het aantal broedparen moet worden gezien als een herkolonisatie na de moeilijke periode 1955-70, of dat de veranderingen na de afsluiting van het Haringvliet een rol spelen. Een combinatie van beide ontwikkelingen vormt een derde mogelijkheid. Na de sluiting van het Haringvliet geraakten de buitendijkse terreinen althans in het zomerhalfjaar niet meer geïnundeerd. Deze droogden uit en in de rietlanden vond een bevolkingsexplosie plaats van kleine knaagdieren, en ook van Fazanten. Kon het voor 1970 gebeuren dat gedurende het broedseizoen nesten uitdreven, nadien was dit afgelopen. Er zou dus wat voor te zeggen zijn dat door deze ontwikkelingen de buitengronden voor de Bruine Kiekendieven als broedterrein aan aantrekkelijkheid hebben gewonnen. Toch geloof ik dat de aantalgroei in de eerste plaats zijn oorzaak vond in positiewinst die de soort in landelijk verband wist te boeken waarbij de andere ontwikkelingen nevenfactoren kunnen zijn. Dat het niet meer geïnundeerd geraken van de buitengronden geen sleutelfactor is, moge blijken uit het feit dat in 1976 zich een paartje Bruine Kiekendieven vestigde in de getijdenrietvelden langs de Oude Maas onder Puttershoek. In 1976 en in 1977 werden hier 2 jongen grootgebracht (Preesman, pers. med.).

SAMENVATTING

Tussen 1970 en 1977 nam het aantal broedparen van de Bruine Kiekendief langs het Hollandsch Diep-Haringvliet toe van 3-6 paar tot 23-25 paar. Meer dan de helft van het aantal paren broedde in 1977 in de grootschalige buitendijkse riet/ruigteterreinen van Tiengemetten, rond de monding van het Spui en de Scheelhoek. In 1976 hadden 8 nesten een gemiddelde jongenproductie van 3,0, in 1977 19 nesten een productie van 2,2 per nest. Aangenomen wordt dat een herkolonisatie heeft plaatsgevonden, na een periode van achteruitgang in de jaren 1955-70. Daarnaast zijn als gevolg van de sluiting van het Haringvliet voordien ongeschikte oeverstroken, thans potentieel biotoop geworden.

SUMMARY

Between 1970 and 1977 the number of breeding-pairs of the Marsh Harrier *Circus aeruginosus* in the Hollandsch Diep-Haringvliet area increased from 3-6 to

23-25 pairs. In 1977 four extensive reedlands along the Haringvliet held 14 nests. One of these areas, the Scheelhoek, had the remarkable density of 5 nests on 100 hectares, with moreover one nest of the Hen Harrier *Circus cyaneus*. In 1976 and 1977 there were several successful couples which had their nests in reed areas of less than one hectare. In 1976 8 couples reared 24 juveniles, an average of 3.0. In 1977 19 couples reared 42 juveniles, an average of nearly 2.2. In The Netherlands the Marsh Harrier has regained its numbers somewhat the last few years. It is believed that recolonization of formerly haunts, is the principal reason of the recent development. Besides, small rodents increased in numbers on the grounds outside the dikes after the closure of the Haringvliet in 1970.

LITERATUUR

- Alleijn, W. F. 1973. Het broedvogelonderzoek van de Bruine Kiekendief in Nederland. Stencil.
- Glutz von Blotzheim, Urs N., K. M. Bauer & E. Bezzel. 1971 Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 4. Falconiformes. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- Ouweneel, G. L. 1973. De avifauna in het Hollandsch Diep-Haringvlietgebied gedurende de eerste twee jaar na de afsluiting. *Limosa* 46: 166-191.
- Ouweneel, G. L. 1977. Twintig jaar stootvogels in het Noordelijke Deltagebied. *Vogeljaar* 24: 303-307.
- Schipper, W. J. A. 1973. Over het voorkomen van kiekendieven in Flevoland in 1971 en 1972. *Limosa* 46: 67-71.
- Schipper, W. J. A., L. S. Buurma & P. Bossenbroek. 1975. Comparative study of hunting behaviour of wintering Hen Harriers *Circus cyaneus* and Marsh Harriers *Circus aeruginosus*. *Ardea* 63: 1-29.

G. L. Ouweneel, Lijster 17, 3299 BT, Maasdam.